

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a chapter published in *Fäbodlandskap och vallmusik*.

Citation for the original published chapter:

Tiderman-Österberg, J. (2019)

Reflektioner och processer

In: Erik Thorell & Jennie Tiderman-Österberg (ed.), *Fäbodlandskap och vallmusik* (pp. 151-157). Dalarnas museum: Dalarnas museum

Dalarnas hembygdsbok - Årsboken Dalarna

N.B. When citing this work, cite the original published chapter.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:oru:diva-86513>

Citering: Efternamn, förnamn (2019). "Artikelns titel". I Thorell, E. & Tiderman-Österberg, J. (red.) *Fäbodlandskap och vallmusik*. Falun: Dalarnas Fornminnes- och Hembygdsförbund & Dalarnas museum.

<https://www.hembygd.se/dalarna>

<https://dalarnasmuseum.se/>

REFLEKTIONER OCH PROCESSER

Jennie Tiderman-Österberg

Det vi menar med vallmusik är ofta den funktionsmusik som kopplas samman med det nordiska fåbodväsendet. Kulning och hornlåtar var kommunikation med djur och människor på långt avstånd och de flesta kanske inte ens tänkte på det som musik. Det var toner och melodier anpassade efter ett liv i skogen, i nära samförstånd med djuren. Men vallmusiken har gjort en resa – från allmogens arbetsredskap, till fanfar vid högtidliga tillfällen och underhållning i kungliga salonger. I denna artikel ska vi titta lite närmare på vallmusikens förändringsprocess under 1900-talet, med fokus på tiden efter nationalromantiken.

Ut ur skogen – in i offentligheten

En utav de först insatserna för att locka fram hornblåsarna ur skogen, var Anders Zorns spelmanstävling i **Gesunda** 1906. Vallmusiken skulle klinga offentligt och hornblåsarnas teknik och vallåtar skulle lyftas fram och nedtecknas för bevarande – något som ingick i den nationalromantiska tanken. Det utpräglade, äkta och nationsförankrade skulle tydliggöras och fåbodherdarnas musik fick bli klingande exempel på just detta. Redan här gick vallmusiken från att vara en nödvändig, i många fall privat, kommunikationsstrategi till att bli något som svepte in upplevelsen av nationen Sverige i musikalisk kostym. Både toninnehållet i vallåten och hornblåsarna själva höjde sin sociala status i en nationell kontext. Detta inte bara på grund av musiken, utan också för att fåbodlivet generellt upphöjdes och fick agera kuliss åt flertalet nationalromantiska uttryck, vilket vi sett i Jobs Arnbergs artikel. Värt att tillägga här är också att många vallmelodier fanns i skolans sångböcker under denna tid. Sånger som *Limu, limu, lima* och *Jag vill gå vall* ingick i svensk kanon – något som nästan är helt borta idag. Vallmusiken började nu också att röra sig mot de musikaliska "finrummen" då den både tematiskt och musikaliskt fick en plats i konstmusikaliska kompositioner, vilket vi har sett i Ternhags artikel i denna årsbok.

Zornmärket

Idag innebär Zornmärket i silver eller guld att man får titulera sig riksspelman. En titel som innebär att du förvaltar traditioner, men också att du har ansvar att föra dem vidare. Tanken har här varit att fortsätta Zorns arbete för att folkmusik, och därmed också vallmusik, inte ska tystna och försvinna. Detta är naturligtvis något som har varit betydelsefullt för genrens överlevnad.

Zornmärket i silver ger titeln "Riksspelman". Foto: Fredrik Hegert, Dalarnas museum.

Kulning är numera en av de grenar som du kan visa upp för att erhålla Zornmärket. Den första riksspelmannen i kulning utsågs 1970, då Elin Lisslass från **Transtrand** fick utmärkelsen. Karin Edvardsson Johansson, också **Transtrand**, tilldelades guldmärket 1971. Maria Røjås, som lärt sig ”köla” av Karin Edvardsson Johansson, tilldelades guldmärket 1989. År 2012 fick Carin Funseth bronsmärket i kulning. Hon i sin tur har haft Maria Røjås som läromästare. Detta visar att de flesta som har tilldelats någon valör av Zornmärket, har haft transtrandstraditionen som inspiration. Detta kan vara en del i det faktum att de höga ropen från **Transtrand** har blivit ett ideal inom kulning.

Men att kulning sätts på konstnärliga prov kan tyvärr också innebära att många utövare sorterar bort sig själva då upplevelsen av den egna förmågan inte når upp till idealet. Detta innebär att det idag finns ett kraftigt avstånd mellan de som endast kular privat och de som vinner tävlingar och kular i stora sammanhang. I och med att traditioner i denna kontext har utgått ifrån ett visst ideal, har det i vissa avseenden inneburit ett utestängande för utövare som kular sina egna locklåtar eller som försöker förnya och utveckla kulningen som artistiskt uttryck.

Tittar vi exempelvis på motiveringarna för tilldelande av utmärkelsen Riksspelman, har ofta ord som ”äka”, ”traditionsenlig”, ”bevarande”, ”stilmadvetenhet” och ”traditionsmedvetet” ofta förekommit. Begrepp som i sig blickar bakåt och utgår ifrån utvalda människors tolkning av begreppen. Vem kan egentligen bestämma vad som är äka eller stilmadvetet? På ett sätt har detta punkterat det levande i att tradera en sådan organisk musik som vallåtar är. I detta fall kan tradition tyvärr innebära ett bakåtsträvande för genren och ett cementerande av musikaliskt innehåll. Dock står Zornjuryn för ett viktigt arbete och förhoppningsvis pågår nu en förändring och förhandling kring synen på traditioner och äkthet. Nya och moderna perspektiv på ett aktivt traderande kan här bära fram och uppmuntra en ny generation folkmusiker.

Från vall till arkiv och radio

I och med att de större inspelningsinventeringarna startade på 1950- och 1960-talen, började vallmusiken en annan vandring: den från fäbodvall till arkiv och radio. Vilka och vad som spelas in, har att göra med det urval som musiketnologer, radiopersoner eller andra insamlare gör. Då radiomannen Matts Arnberg främst presenterade kulerskorna från **Transtrand** i Sveriges Radio, blev det snabbt dessa utsirade, höga rop som blev tillgängliga i etern. Naturligtvis blev det då också dessa låten som lyssnarna förknippade med kulning.

Det blir även här idealet som vi förhåller oss till när vi lyssnar på vallmusik. Ett ideal vilket eftersträvas av många. Ett ideal som oväntat skapats utöver både traditionsbärandens och musiketnologens ursprungliga intentioner med inspelningen. Detta ideal spreds snabbt och det blev också med detta många kulerskor jämförde sig. Redan på inspelningar från 1960-talet berättar flertalet sagesmän att de jämför sig med de ofta inspelade kulerskorna från **Transtrand**. De menar då att deras egen kulning inte är lika framstående. Något som även är synligt idag.

Något värt att vara medveten om här är att när vi gör ett urval väljer vi också bort något annat. Detta gör att det vi hör i arkiv och i radio, inte är hela bilden.

Ovan. Isak Stomberg och Pers Görän Olsson förbereder för inspelning av kulning på Dalagård, Avesta, våren 2018. Foto: Leif Öster.

Nedan. Jennie Tiderman-Österberg, Anna-Karin Jobs Arnberg, Kerstin Sonnback och Sofia Sandén under en inspelningsresa till Humlebackens kulturhus, Avesta, hösten 2017. Foto: Agneta Stolpe.

Det är bara ett av många sätt att kula. För bortom det som finns inspelat finns också andra variationer och tekniker. Det är bara det att de inte har haft samma plats i det offentliga rummet.

Performance-aspekten

Det är också viktigt att medvetandegöra hur en inspelning kan gå till. Det kan vara så att man vid ett inspelningstillfälle ”uppträder” på ett sätt. Kulningen blir performativ och näst intill en aria av olika lockropsfraser. Den som spelas in vill naturligtvis göra bra ifrån sig, särskilt om hon har rykte om sig att vara en framstående kulerska. På grund av detta kan de inspelningar som finns i arkiven ge en skev bild av hur kulningen lät när den användes i kommunikationen med djuren. Även i de fall där kulningen har spelats in vid återkallning av djuren, är det ändå en situation som inte är helt naturlig, då någon med en mikrofon står eller går bredvid kulerskan.

Vid vissa inspelningstillfällen kanske till och med kulerskan har värmt upp rösten och förberett melodier, något som inte alltid förekom under ett faktiskt vallningsarbete. Dessutom kanske inspelningen är gjord i olika tagningar, i olika positioner. Under en inspelningssituation kan alltså en mer grundad konstnärlig inställning ta plats, som gör lockropen till en del i ett artistiskt uttryck för en enskild kulerska. Ropen omskapas och förändras helt enkelt på grund av att den som skall kula vill låta så bra som möjligt på inspelningen.

Bostadshus på Gammelselen, Malung. Foto: Jennie Tiderman-Österberg, Dalarnas museum.

De gröna vågorna

Under 1970-talet, årtiondet när många inspelningsresor gjordes pågick epoken som brukar kallas ”Den gröna vågen”, då efterkrigstidens kraftiga industrialisering och urbanisering fick sin motreaktion. Människor ville avskärma sig från storstadstress och moderna bekvämligheter som ansågs tära på både miljö och människa. Många flyttade ut på landsbygden och en större miljömedvetenhet trädde i kraft. Man började också då värdesätta de kulturella uttryck som kunde gestalta denna fåbless för natur, jord och ursprungslandskap. Fåbodkulturen var ett av dem. Berättelser placerades i denna miljö och flertalet av förlaget B. Wahlströms flick- och ungdomsböcker hade handlingar som utspelade sig på en fåbodvall. På vissa platser återupptogs fåbodbruket efter att ha varit borta och i början av 1970-talet, byggdes det en helt ny fåbodstuga med tillhörande ladugård på **Gammelselen i Malung**, byggnader med ett enda ändamål—att ha fåboddrift.

Naturligtvis innefattade detta också ett ökande intresse för folkmusik, då den av många förknippas med enkelhet och naturnärhet. Under denna gröna våg höjdes folkmusikens status och den plockades alltmer in i undervisning både i grundskola och på högre utbildningar. Forskning om folkmusik publicerades och det satsades pengar på att samla in, nedteckna och spela in folkmusik. Detta innebar att höga värden sattes på traditionsbärare av folkmusik. Vallmusiken var här tätt sammankopplad med fåbodväsendet och det kunde vara uteslutet att ens försöka lära sig det om man själv kom från en annan genre eller kultur. Vallskogarnas melodier fick eget liv utanför både konstmusik och folkmusik, när kulningen lavinartat tog plats på estraderna med avstamp i 1970-talets gröna våg.

Idag skulle man kunna säga att vi befinner oss i ytterligare en grön våg. Människan verkar längta tillbaka till ett ursprungstillstånd då vi stod i närmare förbindelse med den natur som födde och livnärde oss. Idag är det mesta överlagt på datorer och andra tekniska lösningar. Fysiska objekt har ersatts med digitala och vi möts på Snapchat hellre än att vi ses i verkligheten. Många vittnar om att de blir alltmer frångående andra människor och förlorade fotfästen resulterar i stressrelaterade sjukdomar. Det har ur detta skapats en motreaktion. Vi ser återigen en ökad medvetenhet kring miljöfrågor, man skaffar sig ett sommarställe eller flyttar ut på landet. Människor i städerna har kolonilotter för odling i stadsmiljö.

Vi kan också se att intresset för vallmusik åter är utbrett. Kulningskurser ges på bred front och är oftast fulltecknade. Susanne Rosenberg, professor i folklig sång vid Kungl. Musikhögskolan, menar att kulningskursen där är den mest populära av alla fristående kurser. Bingsjöstämman hade också vallmusik som tema under sommaren 2017 och Spelmanspodden presenterade två avsnitt om vallmusik, som publicerades i slutet av 2017 och i början av 2018. Kanske kan det stora intresset för denna musik höra samman med övrigt engagemang för naturen och skogen. Kanske kan lockrop och vallåtar tonsätta mångas stegrande lust att leva närmare naturen och att respektera den samma med livsval, kosthållning och konsumtion.

Egentligen går det att urskilja ett mönster av tre vågor då fåbodkultur och vallmusik har tillmätts ett högt värde som symbol för relationen mellan människa och natur. Den första under nationalromantiken, den andra under 1970-talet och den tredje i nutidens Sverige. Den tidigare vågen kan också ses som en förutsättning

för den som kommer efter. Utan romantiseringen av fäbodlivet under nationalromantiken, kanske vår inre sociokulturellt programmerade autopilot inte skulle styra oss mot den abstrakta bilden av fäboden som en symbol för det grundade, enkla och stillastående. Något vi återkommer till gång på gång. Det går också att se att den ökade förekomsten av kulning i eter och på estrader under och efter 1970-talets gröna våg, har lett fram till att fler hör det och blir intresserade av att själva lära sig.

BILD IN COPYRIGHT

Förändring av kunskapsöverföringen

Förutom de ovan nämnda delarna i förändringsprocessen, har lockropen gjort ännu en vandring – den som rör kunskapsöverföringen. Från att ha varit ett sätt att ropa, vilket man lärt av en äldre generation, har kulningen tagit sig in på Kungl. Musikhögskolan och andra högre lärosäten. Här kan man idag ta akademiska poäng i kulning och bli godkänd eller icke godkänd. Denna vandring har naturligtvis inneburit att dörrar både har öppnats och stängts till kulningen som vokalt uttryck. Att det undervisas i kulning på Kungl. Musikhögskolan och i annan kursverksamhet, innebär naturligtvis att vägen till att lära sig sångsättet är mer öppen för dem som inte vistats i folkmusiksammanhang tidigare. Här kan man närma sig kulningen från vilket håll man vill. Man kanske inte ens behöver ha vistats på en fäbodvall eller ens känt till lockropens funktion i vallningsarbetet för att gå en kurs i kulning. Kanske har man aldrig utövat folksång överhuvudtaget. Tack vare den postmoderna inställningen till rörlighet mellan genrer, är inte murarna kring folkmusiken lika kraftig som de varit tidigare. Det går bra att vara hårdrockstrummis och kulerska på samma gång.

Idag är ingången till kulning mer tillgänglig än någonsin, tack vare en omfattande mängd kurser och utbildningar. Kanske kan vi också på grund av detta säga att det idag finns fler utövare av kulning än det har funnits på mycket länge. Att göra utbildning inom kulning tillgänglig, blir därför också ett sätt att både aktivt förvalta och förnya traditionerna.

Men dörrar kan också ha stängts i och med kulningens nya pedagogiska rum på högre lärosäten. Kanske kan det innebära att de som lärt sig kulning genom att lyssna på och härma en äldre generation idag anser att de inte behärskar kulning eftersom de inte har tagit en kurs som mynnat ut i diplom eller högskolepoäng. Som vi kan se i artikeln som berör lockrop på dagens fåbodvallar, finns det idag utövare av kulning som menar att de endast ropar bortom det offentliga och att man egentligen inte vill kalla lockropen för kulning. Detta vittnar tyvärr om en jämförelsekultur som har skapats genom föreställningar om ideal, normer och högre akademisk kunskap. Dessa jämförelser handlar inte om intentionerna och utformningarna av utbildningar och kurser, utan snarare om människors olika uppfattningar och upplevelser kring samma fenomen. Det har blivit en polarisering mellan sångerskor som kular och de få som kular för att ropa hem djuren till fåbodvallen. En polarisering där de som kular på estrader uppfattas som professionella kulerskor, medan de som kular efter djuren uppfattas som lekmän. I detta perspektiv kan vi se att framhållandet av kulning som något unikt och exotiskt som måste räddas, inte bara har lett till att detta vokala uttryck överhuvudtaget har överlevt. Förändringsprocessen har också tyvärr inneburit att det finns en snävhet i hur kulning ska läras in och hur den ska låta. Något som olyckligtvis har påverkat lockropens överlevnad som bruksmusik.